

УДК 821.161. 2

ЕПІТЕТ В ПОЕЗІЇ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Пелипась М. І.

*Таврійська академія Федерального державного автономного освітнього закладу вищої освіти
«Кримський федеральний університет ім. В. І. Вернадського», Сімферополь
E-mail: ukrlit_tnu@mail.ru*

В статті розглянуто функціонування епітетів у поезії М. Рильського, як одного з найвагоміших засобів естетизації художньої мови, що постійно перебуває в колі наукових інтересів сучасної філологічної думки. За граматичним вираженням нами виділено такі групи епітетів: виражені прикметниками, виражені формою орудного відмінка іменника.

Серед досліджуваних нами епітетів особливої уваги заслуговують й епітети-неологізми. Проаналізовано епітет за граматичним вираженням у творах поета, окреслено групи художніх означень в ліриці митця за значенням, з'ясовано роль епітетів у художній мові М. Рильського.

Ключові слова: М. Рильський, епітет, граматичне вираження епітета, індивідуально-авторські епітети, кольористичні епітети.

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається теоретичною настановою на недостатньо досліджене використання тропів у поетичному доробку М. Рильського.

Мета роботи полягає в з'ясуванні функціонування епітетів у вибраних творах М. Рильського. Зазначена **мета** передбачає вирішення наступних **завдань**: визначити епітети за граматичним вираженням в поезії М. Рильського; окреслити групи художніх означень в ліриці поета за значенням; з'ясувати роль епітетів у художній мові митця.

Епітет як один з вагомих засобів естетизації мови перебуває в колі наукових інтересів сучасної філології, оскільки в системі епітета відбивається стиль письменника, епохи, літературного напрямку, а тому без вивчення цієї системи неможливо розкрити цілісну картину еволюції художнього стилю взагалі й мови окремого автора, зокрема. Ці «прикрашальні слова», за Аристотелем, допомагають виокремити певне явище з-поміж інших, точніше передати думку, красномовно змалювати життєву картину, надають мові образності, емоційності, виразності. Власне тому вивчення епітета має певні традиції в лексикології, лінгвостилістиці, теорії літератури. Роздуми про роль, призначення епітетів, їхні джерела і причини виникнення з'являються ще в творах античних мислителів (Аристотеля, Деметрія та ін.). З'ясування природи епітетів цікавило видатних філологів XIX-XX ст., зокрема О. М. Веселовського, В. С. Ващенко, В. В. Виноградова, В. М. Жирмунського, О. О. Потебню. Проблему епітетів принагідно досліджували Л. А. Булаховський, І. Є. Грицютенко, Л. І. Тимофєєв та інші вчені. Епітет як засіб вираження індивідуально-авторського стилю певного письменника активно вивчають у сучасному мовознавстві, у тому числі й в українському. Це дослідження С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнка, Н. М. Сологуб, Н. Г. Сидяченко, С. П. Бибик, Л. О. Ставицької, В. В. Красавіної, М. Ф. Братусь, О. М. Сидоренко, Л. І. Шутової та ін.

Автори словника лінгвістичних термінів Д. Ганич, І. Олійник подають таке визначення: «Епітет – один із основних тропів, художнє образне означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість предмета, поняття, дії. Найчастіше епітетами виступають означення -прикметники, у широкому розумінні епітетами називають іменники-прикладки, а також прислівники, які метафорично пояснюють дієслово» [1, с.76].

ОСНОВНА ЧАСТИНА

В процесі розвитку епітет набуває самостійного образного значення, сприймається як самостійна образна категорія, хоч в ньому збереглися зв'язки з різними формами образного мислення. В теорії про епітети, про сам термін «епітет» немає єдиної думки, відсутня єдина класифікація епітетів. Розкрити своєрідність епітетів можна лише на конкретному матеріалі, яким є для нас творчий доробок М. Рильського, майстра досконалого, вивершеного українського слова [4, 167]. Епітет у поезії М. Рильського стає інструментом, завдяки якому твориться авторська картина почуттів і переживань, твориться нова естетична дійсність.

За *граматичним вираженням* у поезіях М. Рильського виділяємо такі основні групи епітетів: виражені прикметниками, виражені формою орудного відмінка іменника.

Кожне словосполучення у поезії М. Рильського, у склад якого входить епітет, будується за певним абстрактним зразком, який називають структурною схемою (моделлю): N+A (прикметник + іменник): *вітер кучерявий, теплу ю блакить* («Цвітуть бузки, садок біліє...»).

Те, що саме прикметник є основним категоріальним засобом вираження епітетів, зумовлено двома чинниками: його семантикою статичної ознаки (якостей, властивостей, відношень) і зв'язками з іменником, предметність якого він конкретизує через свою знакову (атрибутивну) семантику.

Якісні прикметники у М. Рильського вказують на ознаку, що може виявлятися більшою чи меншою мірою, вони безпосередні, прямі, закладені в самій суті предметів: *гірший* жаль, *глибший* смуток («Сон»), *глибокий* голос («С.Н.»). Вони, виражаючи комунікативну, зокрема художньо-естетичну функцію, являються епітетами, залежно від їх сполучуваності з іменником: *доспіле* (достигле) яблуко і *доспілий* день, *тяжка* валіза та *тяжкий* день, *солодке* тістечко та *солодка* стріла, *невірна* людина та *невірний* човен:

Червонобоким яблуком округлим
 Скотився день, доспілий і тяжкий...
 ...Солодкою стрілою пізній цвіт,
 Скрадаючися, приморозок ранить...
 ...Та й по снігах, метелицях полине,
 Як у дзвінких, незміряних морях,
 Невірний човен вірної людини [6, 371].

Серед досліджених нами якісних прикметників із поезії М. Рильського можна виділити **постійні епітети**, які завдяки тривалій традиції образного використання їх у практичній (живій народній) мові, а особливо у фольклорі і художній літературі є готовими образними засобами: по дорогах *чужих* («Я слова розгубив...»), *чистім* полі («Свято матері»).

Вони є первинними, **непохідними**. Поширені у поезії також **похідні** якісні прикметники, утворені від іменникових, прикметникових та інших основ відповідно до словотвірних закономірностей української мови суфіксальним, суфіксально-префіксальним та префіксальним способами. Їх лексична семантика збагачена внутрішньою семантикою словотвірчих засобів, доповнена емоційно-експресивними відтінками значень: зі *сніжних* рим («Срібний сонет»).

Щодо **відносних** прикметників, вживаних у творах М. Рильського, то їх порівняно небагато, і, здавалось би, маючи обмежені епітетні можливості, і, виражаючи ознаки, що не мають змінної міри й активності, вони, називаючи ознаки предметів за їх зв'язками й відношеннями з іншими предметами, які мають свої ознаки, якості й властивості, здобувають можливість перебирати ці ознаки на себе як уже додаткові, переносні:

Ні, тебе нема, тебе нема на світі,
 Ти з'явилася у ніч осінню... [6, 250].

Традиційно літературним для української поезики є епітет *золотий*. Слово «золото» означає благородний валютний метал, велике багатство, розкіш. Виріб з цього металу має ознаку, передану словом *золотий*. Семантика відносного прикметника *золотий* має дві семантики: матеріал з металу і якість –дорогий. Прикметник *золотий* у М. Рильського сполучившись з іменниками, для ознак яких сема «матеріал» взагалі не характерна (немає такої), переноситься на них: танцем *золотим* («Мандрівний музика»), струни *золоті* дрижать («Сільський сонет»), волосся *золоте* («М.Н.»), у промінні *золотім* («На палях, на воді стоїть курінь»).

Імплікація не категоризованих порівнянь і означень породила окремий тип граматичних конструкцій, які використовуються у художній мові у функції епітета.

Такі епітети сформувалися на синкретизмі двох субстантивів, що мають спільну ознаку. Проте для одного субстантиву ця ознака спільна, а для другого — тимчасова, на час дії, за якою йде порівняння. Однак ця ознака має інтенсивну форму вияву і тому на ній формується цілий образ ознаки дії – епітет. Субстантивні **епітети у формі орудного відмінка** виникають на ґрунті значень орудного перетворення (русалкою стала), орудного перетворення (став диваком), орудного порівняння (стрілою пролітає). Як свідчать дослідники, в українській мові орудне порівняння є живим функціональним різновидом орудного відмінка, що розвивається за рахунок створення розгорнутих конструкцій орудного іменника з означальним словом і частково шляхом розлізання кола семантичних груп дієслів [1, 211]. Тому субстантивний придієслівний епітет продуктивніше розвивається саме на семантиці орудного порівняння, що сполучається з дієсловами семантичних груп переміщення, руху, стану, звучання. В об'єкті порівняння відображається народно-мовна традиція узагальнювати образні характеристики ступенів інтенсивності суб'єктів через порівняння з об'єктами - носіями інтенсивності цієї дії. А фактично відбувається «присвоєння» значення: влетіла ластівкою, орлом злетіти б, шмигнула блискавкою, дивиться чортом, метеором пронісся, вовком вити, голубкою вуркотіти, сичати змією, ходити гоголем, сидіти крячкою та ін. [5, 27]:

Ти мені *стражданням*

Серце *обливаєш* [6, 255].

Голуби *кружляють*

Білими сніжками... [6, 312].

Пливу я в мріях фантастичним бригом,-

Широко, свіжо, ясно, холодно [6, 302].

Інтенсивність динамічних ознак настільки міцно закріпилася за низкою іменників - назв тварин, птахів, рослин, природних явищ - що вони стали вже символами цих ознак. На цьому ґрунті розвинулася фольклорно-романтична символіка. Зазначені назви використовуються як субстантивні епітети, що оформлені вже або в синтаксичній функції означення-прикладки.

Окрему увагу у ліриці М. Рильського варто приділити **епітетам-неологізмам**. Адже поет належить до винахідників неологізмів, коли кожен з них видається таким природним, що ледь відчувається його новизна. Для стилю письменника характерні складні прикметники. Їх семантична здвоєність і звукова вагомість посилюють урочистість, коли мова йде про дороги для людини явища і речі. Або, навпаки, загострюють гнів і осуд по відношенню до чужих нам явищ та категорій. Це такі епітети-неологізми, як: громокипуча молодь, спів огнекрилий, думи буйнокрилі, воїн світозорий, люд ширококрилий, дружба світлочола, поїзди жовтоокі, ниви злотостеблі:

Коли б почав завидувати юним,

Рум'янощоким та блискучим... [6, 408].

Велику групу складних епітетів створив поет, складовою частиною яких є слово «*благо*»: благовісне сонце, благоуханні небеса, благодатний дощ, благородні пориви, благовісні руки: живе у *благороднім* серці («Шабля Христо Ботева»).

З числівника «*сто*» поет зачинає велику групу епітетів: стоголосий стогін, стоокий погляд, стобратня мова, стокрила ніч, стозвука земля:

Чорніє дим, і шум *стократний*,

І димарів суворий ряд. [3, т. 4, 23]

Епітети, складовою частиною яких є слово «*много*», нагадують старовинний фольклор, глибше передають зміст: многоока вулиця, многотрудний день, многошумне море, многожерле ревіння многоголосий спів:

...Климацький : роджений для річищ та затонів,

Де сам на човнику, як *многовладний* пан... [3, т. 5, 5]

Словесні форми вираження національного світосприймання, що сформувалися первинно як народнопісенні фольклорні символи, стали традиційно стилістемами української літератури. Конкретно-чуттєва природа мовних символів ставала формою для виникнення асоціативних зв'язків, на яких формується наступна образність, уже *індивідуально-авторська*: котиться грім вдалині, такий *довгожданно-раптовий!* («Перший голос»).

Поетичний вимисел часто ґрунтується на корінні українських ментальних образів. Використовуючи їх здебільшого як готові моделі, розщеплюючи вже існуючі структури мовної референції, Максим Рильський створює нові. Так, українська мова має вирази біблійно-міфологічного походження: терновий вінок, через терни до зірок, тернова хустка (оберіг молодої жінки). Вони дали у творчості М. Рильського мотив для нової поетичної номінації з епітетом тернова згадка, в терновому саду: в журбу мою про тебе *тернову згадку* я вплету... («Ясні простори»), стрівався з нею *в терновому саду*... («Я приношу тобі наболілого серця дари»).

У поезіях М. Рильського на незвичних асоціаціях витворені індивідуально-авторські епітети-неологізми: білокипучий, бурноплинний, велично-гідний, вікославний, всерадісний, громозвукий, жорстокоокий, закрадливо-хисткий, кокетно-своєвільний, лаполистий, лиховорооїсий, людоненависний, машистий, мудровивчений, орожевлений, охмарнілий.

І льодок ламкий та дзвенькотливий

Під твоєю ніжкою тріщав ... [3, т. 2, 100]

Син наш дівчину вестиме,

Що його чекала-ждала

З *многотрудного походу*... [3, т. 2, 200]

Натрапляємо і на такі індивідуально-авторські епітети: чистий ранок, прозорий виноград, лагідний димок, невірная мла, блакитні отари, збуджена трава, щасливі береги, жадане сонце, остуджені тумани тощо:

...І знову стрівся. В *лагіднім димку*

Він воду пив із моря... [3, т. 2, 131]

...О фіалок заглушений подих,

О вечірня, *невірная мла!* [6, 270].

Пролісків перших *блакитні отари*

Земле! Як тепло нам із тобою! [6, 263].

У поезії М. Рильського, відповідно до класифікації Л. Шутової [8, 7], серед епітетів за значенням виділяємо: епітети зорової семантики, внутрішньо – психологічного сприйняття, акустичні, смакові, тактильні.

Найбільш серед перерахованих художніх значень представлена група епітетів зорової семантики, які стали предметом нашого дослідження. Вони розкривають авторську кольорову візію світу.

Поет майстерно використовує у своїх творах традиційно літературні епітети української поетики *золотий та срібний*. Епітет золотий і срібний передають символічні кольори казковості, зображальні знаки: не в *обладунку золотому* («Мій світлий краю!»), за щедроту *золотих дарів* («Про осінь»), розтинайся *срібними піснями* («Косовиця»).

Використовує М. Рильський прикметник срібний, який став епітетом на семантичному зміщенні ознаки кольору металу срібла і дієслівної ознаки (мерехтить, міниться): там розсипа вона *роси сріблїсті* («Осінь-маляр із палітрою пишною»).

Широкі стилістичні можливості епітета золотий реалізує поет у своїй поезії. Ним він передає і колір, і вартісність домінанта, і своє лірично-романтичне уявлення: в незнану даль, у *простір золотий* («Не ясноокий образ Беатріче»), *огонь горів криваво-золотий* («Сьогодні був у мене сатана»).

У ліриці М. Рильського зустрічаємо повний кольоровий спектр прикметників-епітетів, у кожний з яких автор закладає експресивний зміст.

У поезії поета епітет **зелений**, маючи реальне предметно-візуальне значення кольору, набуває і символічного значення оновлення життя, молодості, свіжості, символізуючи надію і радість: скупавшись в дзвінкім *зеленім океані*... («Діана»), річка розлита в *зелених*, веселих і тихих *долинах* («Плещуть на вогкому березі води...»).

Мотив ніжності передає М. Рильський у віршах «В самотині перегортаю» і «Туга за молодістю» за допомогою епітета **білий**, у якому зосереджується і об'єктивна ознака білого кольору, і суб'єктивне переживання від споглядання його:

Вже біла свічка догоріла –

І скоро в серці догорить... [6, 240].

Жаль темних поглядів, жаль *білих* рук дівочих,

Жаль сну ранкового по тих безсонних ночах... [6, 408].

Чорний колір вважається символом злих сил, нещастя, трагізму. Ця символіка видається водночас і органічною, й емоційно-забарвленою під час змалювання М. Рильським трагічних подій, при цьому символічне навантаження покладено на епітет чорний: у синім небі – *голубім, аж чорнім* («Триптих про кобзарів»), і скосить, *чорний людоморе*, тебе смертельна коса (З циклу «Неопалима купина»).

Як символ світання, сподівань і надії використовує М. Рильський у своїх творах епітет **рожевий**:

Скрип возів, далекий обрис міста,

Вечора *рожевого* розлив... [3, т. 2, 100].

Синій колір належить до опоетизованих і романтиками, і символістами. Це колір неба, води, повітря, квітів, очей, тобто тих реалій, що часто стають предметом образного мовотворення. Понятійну групу синього кольору складають лексеми синій, голубий, небесний, бузковий, фіалковий.

У поезіях М. Рильського епітети **синій, голубий, фіолетовий** мають широке тлумачення: легкий, ніжний, добрий, лагідний, сумний, тривожний:

... Вона за *морем синім*,

За борем за старим... [6, 320].

Косарі вмиваються до сонця

Чистою, студеною водою

З *голубої, доброї криниці*... [6, 340].

Крім слів, які означають основні частини загального кольорового спектра, у мові функціонують також лексеми кольористичної семантики. Умовно їх розподіляють на слова, що використовуються на позначення „прохолодного” спектра, і слова на позначення ознак „гарячого” спектра. У художньому тексті вони, залежно від художньої мети, від уподобань автора, перетворюються в кольористичні образи, які формуються не лише значенням кольору, а й іншими лексичними тропейними функціями. Так виникає художній колір, тобто кольористичний епітет” [7, 232].

У поетичному доробку М. Рильського епітети такого типу займають помітне місце. Митець використовує їх як складники власних оригінальних художньо-поетичних образів. За допомогою лексем „гарячого” спектру Максим Тадейович малює неперевершені поетичні шедеври, що назавжди залишають у душах читачів позитивний емоційний слід.

Плещуть на вогкому березі води, ясні й переливні,
Наче Гомерове *море* старе, казкове, *пурпурове*... [6, 299].
... І свіжі айстри над *ніском рум'яним*
Зоріють за одчиненим вікном. [6, 351].
... Ще й слова не сказав, - а вже *багрянні води*
В очах їм мерехтять. Хвилює корабель... [6, 378].

Доповнюють цю образну галерею творів М. Рильського не менш своєрідні лексеми-епітети „холодного” спектра, які передають спокійні, врівноважені картини високого поетичного мистецтва: несуть *прозорі крила*, в незнаний *голубий простір*... («До портрета Саксаганського»), *водам кришталевим* оддаючи свій наболілий сум... («Рибальське послання»), *голубий димок* пливе з цигарки... («Синіє ранок, і роса горить...»).

Кількісно переважають у творах М. Рильського складні поетичні утворення-епітети з семантикою світлопозначень, побудовані поєднанням двох лексем: *огонь горів криваво-золотий* «Сьогодні був у мене сатана...», *срібно-блакитне повітря* («Осінь-маляр із палітрою пишною»).

Як неперевершений майстер поєднання звукових і живописних образів у ліричних творах, тобто як майстер кольорової поетичної музики М. Рильський доносить до земляків і казково-чисту мальовничість українських сіл і міст, і чисті душевні переживання героїв, і доброту, щирість та відкритість нашого народу. І все це звучить, мов дивний хор, у якому гармонійно злилась земна краса з небесною.

ВИСНОВКИ

Таким чином, поезія М. Рильського насичена великою кількістю епітетів, виражених прикметниками (якісними та відносними), які надають творчості поета яскравості, емоційності та насиченості. За статистичними даними серед опрацьованого матеріалу – уривків із поезії М. Рильського, які містять у собі епітети, виражені прикметниками, ми відокремили 85 карток, з них якісних – 58, відносних – 27. Досліджений результат підтверджує, що епітетні можливості відносних прикметників (порівняно з якісними) обмежені. Бо перші виражають ознаки, що не мають змінної міри, а другі – прямі, виявляються з різною мірою.

За опрацьованим матеріалом ми виявили 15 карток з епітетами, вираженими формою орудного відмінка, серед яких 9 карток з епітетами зі значенням порівняння та 6 – зі значенням перевтілення.

М. Рильський у своїй творчості широко використовує епітети-неологізми (зі 100 карток – 38 саме зі складними епітетами-неологізмами), ми простежили їхнє стилістичне використання, роль, значення в поезіях великого майстра слова. В його індивідуально-авторських епітетах – простір, політ думки, чарівна та співуча ласкавість. Кольоростичні епітети, зокрема, складають 56 карток, які вжито поетом-мовознавцем задля увиразнення свого емоційного стану, пов'язаного з різними життєвими ситуаціями.

Отже, проаналізувавши усі функції епітетів, вживаних у поезії М. Рильського, ми дійшли до висновку, що найбільшу кількість складають епітети, виражені прикметниками (85), найменше – формою орудного відмінка (15). Велику кількість становлять кольоростичні епітети (56), трохи меншу- епітети-неологізми (38).

Список літератури

1. Галич О. Теорія літератури : Підручник [Текст] / [за наук. ред. Олександра Галича]. – Київ : Либідь, 2001. – 488 с.
2. Ганич І. Д. Словник лінгвістичних термінів / І. Д. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Максим Рильський. Твори в десяти томах. / М. Т. Рильський. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1960.
4. Новиченко Л. М. Поетичний світ Максима Рильського : 1910 – 1941 [Текст]. – К. : Наукова думка, 1980. – 408 с.
5. Потебня О. О. Естетика і поетика слова : Збірник / О. О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1988.
6. Тичина П. Г., Рильський М. Т. Вибране / Передмова та коментарі Л. В. Ушкалова; Худож.-оформлювач О. М. Артеменко. – Харків : Фоліо, 2012. – 538 с. – (Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).
7. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства : Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів [Текст]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : ВПЦ Київський університет, 2003. – 448 с.
8. Шутова Л.І. Епітет в українській поезії 20-30-х років ХХ століття (структурно-семантичний і функціональний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Шутова. – К., 2003. – 21 с.

ЭПИТЕТ В ПОЭЗИИ МАКСИМА РЫЛЬСКОГО

Пелипась Н.И.

В статье рассмотрено функционирование и механизмы образования эпитета в поэзии М. Рыльского, как одного из наиболее значимых средств эстетизации языка, постоянно пребывающего в кругу научных интересов современной филологической мысли. По грамматическому выражению выделяем такие группы эпитетов: выраженные именами прилагательными, выраженные формой творительного падежа имени существительного.

Среди исследуемых нами эпитетов, особое внимание уделяется и эпитетам-неологизмам. Нами проанализирован эпитет по его грамматическому выражению в произведениях поэта, очерчены группы художественных определений в лирике мастера по значению, определена роль эпитетов в художественном языке М. Рыльского.

Ключевые слова: М. Рыльский, эпитет, грамматическое выражение эпитета, индивидуально-авторские эпитеты, цветные эпитеты.

EPITHET IN MAXIM RYLSKY'S POETRY

Pelipas M. I.

The article presents a study of the functioning and mechanisms of formation, in M. Rylsky's poetry, of the epithet as one of the most significant means of language esthetisation which is a permanent presence in scientific interests of the modern philological thought. And this is not by chance, as the epithet language reflects the writer's, epoch's and literary school's style.

As early as in the Aristotle times, it was observed that these "embellishing words" helped single out a certain phenomenon from a variety of similar phenomena, express a thought in a more precise and deeper way, vividly and colourfully depict a life picture, making it more emotional, expressive and picturesque. In the process of its development, the epithet is perceived as an independent image-bearing category. Its originality, however, uncovers itself in a specific material, just like M. Rylsky's literary works are for us. Thanks to a skilful use of the epithet, we witness a picture of authorship full of feelings and emotions and see a new esthetic reality created.

We distinguish the following groups of epithets in M. Rylsky's poetry, depending on their grammatical expression: those expressed by adjectives and those expressed by the noun instrumental case. Among the epithets studied by us, a special attention is also given to neologism epithets, as the poet belonged to those creators of the mother tongue whose neologisms entwined with the poetic canvas in such a natural way that their newness was hardly perceived.

Therefore, in the process of study, we analysed the epithet on the basis of its grammatical expression in the poet's works, outlined the groups of artistic attributes in this master's lyric poetry depending on their meaning and determined the role played by epithets in M. Rylsky's artistic language.

Key words: M. Rylsky, epithet, grammatical expression of an epithet, author's individual epithets, colour epithets.